

פענוח הערות ומראי-מקומות.

חג הפסח.

שירצה לעשותו חותם ביהללך אחר ההלל ואומר עליו הלל הגדול ונשמת וחותם ביהללך וכיון דאיכא פלוגתא דרבוותא טוב למעט בברכות ומי שרוצה לעשותו לא יחתום אחר ההלל ויאמר עליו ההלל הגדול ונשמת ויחתום וכ"כ הרי"ף גיאת כתב א"א ז"ל יראה מדברי רב יוסף טוב עלם שאסור לשתות אחר ד' כוסות וכ"כ רי"ף בתר דאכלי כל מגדני ופירי אכלו בסוף כזית מצה דמינטרא ולא טעמין בתר הכי כלום בר מכסא דברכת מזונא וכסא דהלילא ומאן דצחי לית ליה רשותא למשתי חמרא אלא מיא וכ"כ כל הגאונים ותימא מנ"ל הא דהא לא קאמר אלא אין מפטירין לאחר הפסח אפיקומן היינו שלא לאכול אבל למשתי שרי ומנהג פשוט הוא שלא לשתות יין ופי' ה"ר יונה טעם למנהג לפי שחייב אדם לעסוק כל הלילה בהלכות פסח וביציאת מצרים ולספר בנסים ונפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו עד שתחטפנו שינה ואם ישתה ישתכר והכי איתא בתוספתא חייב אדם לעסוק בהלכות פסח וביציאת מצרים כל הלילה וזהו ששינו מעשה בר"א ורבי יהושע שהיו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה וכו'.

בית יוסף. כוס חמישי לא הוזכר לגירסת רשב"ם ואין לעשותו וכו' הוא אשר כתבתי בסימן שקודם זה שרשב"ם גורס בברייתא רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול ולפי גירסא זו לא הוזכר כוס ה' כלל לא במשנה ולא בברייתא אבל הרי"ף והרמב"ם גורסין בברייתא כוס ה' אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וכתב הר"ן שהרז"ה סובר דר' טרפון פליג אמתניתין דתנן לא יפחתו לו מד' כוסות ורבי טרפון סבר דה' נינהו ולפ"ז לא קי"ל כר' טרפון ולא נהירא דסוגיין בכוליה

1 רמב"ם הלכות חמין ומצה פרק ח הלכה י. נאחר כף נוטל ידיו ומברך ברכת המזון על כוס שלישי ושותהו. נאחר כף מזוג כוס רביעי וגומר עליו את ההלל. ואומר עליו ברכת השיר והיא יהללך ה' כל מעשיך וכו'. ומברך בורא פרי הגפן ואינו טועם אחר כף כלום כל הלילה חוץ מן המים. ויש לו למזג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול (תהילים קלו א) "הודו לה' פי טוב" עד (תהילים קלו א) "על נהרות בבל". וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות. ויש לו לגמר את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה:

4 טור או"ח סימן תפא. כוס חמישי לא הוזכר לגירסת רשב"ם ואין לעשותו ולכך פירש שאומר הלל הגדול על כוס ד' וכן יראה מדברי רבינו האי שנשאל לפניו אשכחן לרב סעדיה שאומר מי שרוצה לשתות כוס ה' יאמר עליו הלל הגדול ויניח יהללך ויאמר לאחריו אבל עכשיו באו תלמידים ואמרו שעל כל כוס וכוס צריך ברכה לאחריו כמו לפניו ואומר יהללך אחר ההלל וחותמין מלך מהולל בתשבחות ושותה כוס ה' ואומרים עליו הלל הגדול וחותמין בנשמת כל חי עד הבוחר בשירי והשיב דברי רב סעדיה כן הוא ומנהג שלכם יפה הוא ואנו לא נהגינן בכוס ה' כל עיקר והני ת"ח דמברכי אחר ההלל ואחר ההלל הגדול דרב סעדיה ודילכון עדיפא מדילהון דלא אמרו רבנן ב' ברכות ע"כ והעולם נהגו בו לעשותו רשות וכ"כ רב יוסף טוב עלם שאם הוא תאב לשתות יעשה כוס ה' וכ"כ רב שר שלום כוס ה' רשות אם רוצה לשתות ישתה ואומר עליו הלל הגדול וחוזר ואומר עליו יהללך וכן סידר רב כהן צדק ורבינו משה וכ"כ רב עמרם שחוזר ואומר עליו יהללך יראה מדעתם מי

פירקין ריהטא דד' כוסות חובה וה' רשות ואם רצה לשתותו אומר עליו הלל הגדול א"נ דמצוה מן המובחר לשתות כוס ה' ולומר עליו הלל הגדול מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל וכוס זה אינו חובה כמו ד' כוסות והרא"ש כ' רשב"ם גורס כוס ד' אומר עליו הלל הגדול דכוס ה' מאן דכר שמיה ואם בא לומר כוס ה' רשות ואם ירצה יעשה כוס ה' הכי הול"ל הרוצה לעשות כוס ה' אומר עליו הלל הגדול אבל לפי גי' הספרים משמע דלר"ט וי"א כוס ה' הו"ל חובה ונהגו העולם לעשותו רשות עכ"ל.

אנציקלופדי' תלמודית ערל ארבע כוסות. יש שנהגו לשתות כוס חמישי, ואמרו עליו הלל הגדול, והיא מצוה מן המובחר לדעתם, או רשות, לפי שהם גורסים כן לדעת ר' טרפון בברייתא: חמישי אומר עליו הלל הגדול⁶⁴, והטעם: כנגד והבאתי, והיא הלשון החמישית שנאמרה בגאולת מצרים, או לפי שארבע הכוסות הם כנגד ארבע גלויות, והכוס החמישי כנגד ישועה, ויש חולקים וסוברים שאין לשתותו כל עיקר, ואפילו באיסטניס וחולה⁶⁹, וכן אנו נוהגים שלא לשתות כוס חמישי, אלא שמי שהוא איסטניס או חולה מותר לו לשתות כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול, אם עוד לא אמר הלל הגדול על הכוס הרביעי.

⁶⁴ רב שר שלום ורב כהן צדק וגאונים אחרים, הובאו בהמנהיג פח א ובטור ס' תפא ועוד, ועי' אוצה"ג פסחים תשובות ס' שניא - שנה; רי"ף פסחים פ"י; רמב"ם פ"ח ה"י.

⁶⁹ רה"ג ורשב"ם ור"י טוב עלם ועוד, עי"ש בטור ובאוצר הגאונים, לגירסתם, בגמ': רביעי אומר עליו הלל הגדול. ועי' ב"ח שם.

תו"ש מילואים לחלק ט ס"א. ראה בסוף.

(5 פסחים קיח עמוד א. גירסא הנדפס בש"ס וילנא). תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון. ויש אומרים: "ה' רועי לא אֶתְסֵר". מהיכן הלל הגדול? רבי יהודה אומר: מ"הודו" עד "נהרות בבל". ורבי יוחנן אומר: מ"שיר המעלות" עד "נהרות בבל". רב אֶתָּא בַר יַעֲקֹב אָמַר: מ"כי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה" עד "נהרות בבל". וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ הַלֵּל הַגָּדוֹל? אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: מִפְּנֵי שֶׁהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בְּרוּמוֹ

שֶׁל עוֹלָם וּמְסַלֵּק מְזוֹנוֹת לְכָל בְּרִיָּה. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: הֲנֵי עֲשָׂרִים וְשִׁשָּׁה "הוֹדוּ", כְּנֶגֶד מִי — כְּנֶגֶד עֲשָׂרִים וְשִׁשָּׁה דוֹרוֹת שֶׁפָּרָא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ וְלֹא נִתְּן לָהֶם תּוֹרָה, וְזֵן אוֹתָם בְּחֶסֶד. אָמַר רַב חֲסֵדָא: מֵאֵי דְכָתִיב "הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב"? הוֹדוּ לַיהוָה שֶׁגֹּבְהָ חוֹבְתוֹ שֶׁל אָדָם בְּטוֹבָתוֹ: עֲשִׂיר בְּשׁוּרוֹ, וְאַתְּ עֲנִי בְּשִׁי, יְתוּם בְּבִיצָתוֹ, אֶלְמָנָה בְּמִתְגַּלְתָּהּ. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם כְּפִלְיִים פִּיּוּלְדָהּ, דְּאֵילוּ פִּיּוּלְדָהּ כְּתִיב: "בְּעֶצֶב", וּבְמְזוֹנוֹת כְּתִיב "בְּעֶצְבוֹן".

הגהות וציונים. כאן שייך תוס' שהובא קיז עמוד ב ד"ה רביעי ובכת"י ת"ר חמישי גו' וכן הוא ברי"ף ורא"ש ע"ש וע"ע בהמאורובהשגות ובמלחמות ובר"ן וזה כונת רש"י בד"ה ה"ג.

(7 רש"י שם ד"ה ה"ג רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל הגדול:

תוס' ד"ה רביעי אומר עליו הלל הגדול - רביעי גרסי' ולא גרסינן חמישי ולה"ר יוסף טוב עלם שכתב בסדרו קימעא לשתות מים יכנס אם חולה הוא או איסטניס ואי בעי משתיא חמרא משום אונס לומר בחמישי הלל הגדול ישתנס תימה כיון שאוסר לשתות איך תיקנו כוס חמישי הא ארבע כוסות תיקנו ולא חמישי וכן מה שאוסר לשתות אפי' מים הא לא מבטלי טעם מצה דאפילו אחר הפסח לא אסר לקמן רק מיני מיכלא אבל מיני מישתיא אפילו יין לא מצינן לאסור והא דאמר בין שלישי לרביעי לא ישתה מפרש בירושלמי שלא ישתכר ושלא יוכל לומר הלל וכן פסק רבי' שמואל לקמן דכל שתיה מותרת ואפי' לפי המפרשים בין שלישי לרביעי לא ישתה שלא יבטל טעם מצה מ"מ במים לא מיירי אלא ביין דומיא בין ראשון לשני ישתה דמיירי ביין כי היכי דניגרריה לליביה כדאמר' לעיל [פסחים דף קח.]. ומיהו רוב עמא דבר לשתות וגם רב אלפס התיר מים ולא אסר רק יין:

(8 שלטי גיבורים. לפי רשב"ם אין לעשות כוס חמישי וכן יראה מדברי רב האי. ומי' וסמ"ג וטור כתבו שהוא רשות ומדברי רבינו וגם מדברי מי' מוכח דאין חותמין בשום ברכה כשעושה כוס חמישי ומדברי רב שר שלום ורב עמרם והרבה מן הגאונים מוכח דמי שירצה לעשותו לא יחתום אחר הלל ויאמר עליו הלל הגדול ונשמט

ויחתום וכן כתב הרי"ן גיאאות וכ"כ סמ"ג בשם רבינו חיים:

9 רמב"פ הלכות תפילה פרק ג הלכה ז. הָא לְמִדְתָּ וְשִׁיטָא מִנְחָה גְדוּלָה מְשֵׁשׁ שְׁעוֹת וּמִחֻצָּה עַד תְּשַׁע שְׁעוֹת וּמִחֻצָּה. וְזָמַן מִנְחָה קִטְנָה מִתְּשַׁע שְׁעוֹת וּמִחֻצָּה עַד שְׁיִשְׁאָר מִן הַיּוֹם שְׁעָה וָרַבִּיעַ. וְיֵשׁ לוֹ לְהִתְפַּלֵּל אוֹתָהּ עַד שְׁתִּשְׁקַע הַחֶמֶה:

שם הלכה ז. הַמִּתְפַּלֵּל תְּפִלָּה קִדְּם זְמַנָּה לֹא יֵצֵא יָדָי חוּבָתוֹ וְחֻזְרוֹ וּמִתְפַּלֵּל אוֹתָהּ בְּזְמַנָּה. וְאִם הִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת שְׁמִירַת בְּשַׁעַת הַדְּחָק אֶחָד שְׁעָלָה עִמּוּד הַשְּׁחַר יֵצֵא. וְיֵשׁ לוֹ לְהִתְפַּלֵּל תְּפִלַּת עֶרְבִית שֶׁל לַיְלִי שֶׁבֶת בְּעֶרְבִית שֶׁבֶת קִדְּם שְׁתִּשְׁקַע הַחֶמֶה. וְכֵן יִתְפַּלֵּל עֶרְבִית שֶׁל מוֹצָאֵי שֶׁבֶת בְּשֶׁבֶת לְפָנֵי שְׁתִּפְלַת עֶרְבִית רְשׁוּת אֵין מְדַקְדְּקִין בְּזְמַנָּה. וּבְלִבְדֵּי שְׁיִקְרָא קְרִיאַת שְׁמַע בְּזְמַנָּה אֶחָד צֵאת הַכּוֹכָבִים:

11 ר"ן פסחים שם. חֲמִישִׁי אוֹמֵר עֲלֵיו הַלֵּל הַגְּדוֹל ד"ר טְרַפּוֹן. כְּתַב הַר"ז הַלּוֹי ז"ל דר' טרפון אמתני' פליג דתנן ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין ור' טרפון ס"ל דחמשה נינהו ועל החמישי אומר הלל הגדול ולפ"ז לא קי"ל כר' טרפון ולא נהירא דאי ברייתא פליגא אמתני' הוה ליה למתני בגמרא מני מתני' לא ר' טרפון ולא יש אומרים דהכי אורחא דתלמודא ועוד דאם איתא דהכי הוא היכי אפשר דלא אשתמיט חד תנא למתני ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין ר' טרפון אומר חמשה ועוד דמדשקלי וטרו אמוראי בדר' טרפון אלמא הלכותא כוותיה וסוגיין בכולי פרקין ריהטא [דד' כוסות נינהו ולא חמשה אלא ודאי כדברי הגאונים ז"ל עיקר] דד' כוסות חובה וחמישי רשות ואם רצה לשתות אומר עליו הלל הגדול אי נמי דמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול והיינו לישנא דאומר עליו הלל הגדול וכך מטין דברי הרמב"ם ז"ל בפרק אחרון מהלכות חמץ ומצה:

12 ראב"ד שם. וְקִי"ל כְּתַנָּא דִּידֵן דְּלִית לִיה אֵלָא אַרְבַּעַה כּוֹסוֹת וְכו'. א"א זה לא ידע על מה הוקבעו ובודאי יש סמך למנהג הזה מדברי ר' טרפון שאמר חמישי אומר עליו הלל הגדול ומצוה לעשות כדבריו והד' כוסות סמכום באגדה כנגד ד' גאולות והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי והה' כבר סמכוהו בהגדה כנגד והבאתי ות"ק נמי לא יפחתו לו מד' כוסות קאמר אבל הוסיף

עליהם חמישי הרי זה משובח ומדקאמר אומר עליו הלל הגדול דבלא אמירה לא שתי ליה ויש טעם בדבר דבזמן שהיה פסח כדי שלא ימשכו אחר השתיה ויניחו אכילת הפסח לנותר ועכשיו שאין פסח נמי כדי שיהא היכר לד' כוסות שכנגד הגאולה כי כל מה שאדם שותה תוך סעודתו אין בו היכר לחירות לפי שהוא צורך האכילה ובכל מה שישתה לא יפטר מד' כוסות אלא א"כ ישתה אותם שלא בשעת הסעודה וטעם יפה הוא וראוי לסמוך עליו ולא להלעיג על המנהגות. וכן כתב רבינו נסים על ענינים אחרים:

13 המאור שם. כתב הרי"ף ז"ל מנהגא דעלמא כרב יהודה בתרוייהו בברכת השיר והלל הגדול. ואנן לא חזינן האי מנהגא בהלל הגדול דאליבא דר"ט הוא דאית ליה כוס ה' וקי"ל כתנא דידן דלית ליה אלא ד' כוסות ואם רצה להוסיף כוס חמישי ולעשות כר"ט אין אנו מונעין אותו ואומר עליו מה שירצה או כרב יהודה או כרבי יוחנן או כרב אחא בר יעקב ואם בא לשתות בולא כלום אין בנו כח למחות בידו וכן אם רצה לשתות כוסות הרבה:

15 רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה י. כָּל כּוֹס וְכוֹס מֵאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הֵלְלוּ מִבְּרַךְ עָלָיו בְּרַכָּה בְּפָנָי עֲצֻמָּה. וְכוֹס רְאִשׁוֹן אוֹמֵר עָלָיו קְדוּשַׁת הַיּוֹם. כּוֹס שְׁנִי קוֹרָא עָלָיו אֵת הַהֶגְדָּה. כּוֹס שְׁלִישִׁי מִבְּרַךְ עָלָיו בְּרַכַּת הַמְּזוּן. כּוֹס רְבִיעִי גוֹמֵר עָלָיו אֵת הַהֵלֵל וּמִבְּרַךְ עָלָיו בְּרַכַּת הַשִּׁיר. וּבֵין הַכּוֹסוֹת הָאֵלּוּ אִם רָצָה לְשִׁתּוֹת שׁוֹמֵה. בֵּין שְׁלִישִׁי לְרְבִיעִי אֵינוֹ שׁוֹמֵה:

16 שם פרק ח הלכה ה. וְאוֹמֵר לְפִיכָּה אָנוּ חֲזִיבִין לְהוֹדוֹת לְהֵלֵל לְשִׁבְחָה לְפָאֵר לְהַדָּר לְרוֹמֵם לְגַדֵּל וּלְנַצֵּחַ לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבְרָהָם וְלְנוֹ אֵת כָּל הַנְּסִים הָאֵלּוּ וְהוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוֹת לְחֵירוֹת מִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל וְנִאֲמַר לְפָנָיו הֵלְלוּהָ. (תהילים קיג א) "הֵלְלוּהָ הֵלְלוּ עַבְדֵי ה'" וְגו' עַד (תהילים קיד ח) "חֲלִמִישׁ לְמַעְיָנוּ מֵיִם". וְחֻתֵּם בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מִלְּךָ הַעוֹלָם אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל אֵת אַבְרָהָם מִמִּצְרַיִם וְהַגִּיעֵנוּ לְלִילָה הַזֶּה לְאֵכָל בֶּן מִצְרַיִם וּמִצְרַיִם. וּבְזֶמַן הַזֶּה מוֹסִיף כֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיַגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדֵים וְלְרַגְלִים אֲחֵרִים הַבָּאִים לְקִרְאָתְנוּ לְשִׁלּוֹם שְׂמֵחִים בְּבִגְנֵי עִירָךְ וְשִׁשִׁים בְּעַבְדוֹתָךְ וְנֵאכַל שֵׁם מִן הַנְּבֻחִים וּמִן הַפְּסָחִים שְׁיַגִּיעַ דְּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחֶךָ לְרַצּוֹן וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתְּנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ

בְּרוּךְ אַתָּה ה' גָּאֵל יִשְׂרָאֵל. וּמְבָרֵךְ בּוֹרְאֵי פְרֵי הַגֶּפֶן וְשׂוֹתָהּ הַכּוֹס הַשְּׂנִי:

17) שם הלכה י. וְאַחַר כֶּן נוֹטֵל יָדָיו וּמְבָרֵךְ בְּרֶכֶת הַמְּזוֹן עַל כּוֹס שְׁלִישֵׁי וְשׂוֹתָהּ. וְאַחַר כֶּן מוֹזֵג כּוֹס רְבִיעִי וְגוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהֵלֵל. וְאוֹמֵר עָלָיו בְּרֶכֶת הַשֵּׁיר וְהִיא יְהִלְלוּךָ ה' כָּל מַעֲשֵׂיךָ וְכו'. וּמְבָרֵךְ בּוֹרְאֵי פְרֵי הַגֶּפֶן וְאֵינּוּ טוֹעֵם אַחַר כֶּן כְּלוּם כָּל הַלְיָהּ חוּץ מִן הַמַּיִם. וַיֵּשׁ לוֹ לְמוֹזֵג כּוֹס חֲמִישִׁי וְלוֹמֵר עָלָיו הַלֵּל הַגְּדוֹל (מִתְהִלִּים קְלוֹ א) "הוֹדוּ לָהּ כִּי טוֹב" עַד (תְּהִלִּים קְלוֹ א) "עַל נְהָרוֹת בְּבָל". וְכוֹס זֶה אֵינּוּ חוֹבָה כְּמוֹ אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת. וַיֵּשׁ לוֹ לְגַמֵּר אֶת הַהֵלֵל בְּכָל מְקוֹם שֶׁיִּרְצֶה אֵף עַל פִּי שְׂאִינּוּ מְקוֹם סְעוּדָה:

18) טור או"ח סו"ס תפ"ו. וְאִם יִרְצֶה לְשִׁתּוֹת כּוֹס ה' לֹא יִחְתוּם בִּיהִלְלוּךָ אַחַר הַהֵלֵל וְשׂוֹתָהּ בְּלֹא בְרַכָּה לְפָנָיו וְלֹאֲחֲרָיו וְאוֹמֵר הֵלֵל הַגְּדוֹל וְנִשְׁמַת וְחוֹתֵם וְשׂוֹתָהּ כּוֹס ה' בְּלֹא בְרַכָּה וְלֹאֲחֲרָיו יִבְרַךְ:

19) רא"ש שם סל"ג. ת"ר כּוֹס חֲמִישִׁי אוֹמְרִים עֲלָיו הֵלֵל הַגְּדוֹל דְּבַרֵי רַבִּי טְרַפּוֹן. וַיֵּאָהֵב ה' רוּעֵי לֹא אַחֲסֵר. וְרַשְׁבַּ"ם גּוֹרֵס רְבִיעִי אוֹמְרִים עֲלָיו הֵלֵל הַגְּדוֹל דְּכּוֹס חֲמִישִׁי מֵאֵן דְּכַר שְׁמִיָּה. וְאִם בֹּא לּוֹמֵר כּוֹס חֲמִישִׁי רְשׁוּת וְאִם יִרְצֶה יַעֲשֶׂה כּוֹס חֲמִישִׁי הַכִּי הוּא לִיָּה לְמִימֵר הַרוּצָה לַעֲשׂוֹת כּוֹס חֲמִישִׁי אוֹמֵר עֲלָיו הֵלֵל הַגְּדוֹל. אֲבָל לְפִי גִירְסַת הַסְּפָרִים מִשְׁמַע דְּלַר' טְרַפּוֹן וַיֵּאָהֵב כּוֹס חֲמִישִׁי הוּא לִיָּה חוֹבָה וְנִהְיָ הָעוֹלָם לַעֲשׂוֹת רְשׁוּת. וְכֵן כָּתַב ה"ר יוֹסֵף טוֹב עֵלָם ז"ל שֶׁאִם הוּא תֹאב לְשִׁתּוֹת יַעֲשֶׂה כּוֹס חֲמִישִׁי. מִשְׁמַע מֵתוֹךְ דְּבָרָיו שֶׁאֲסוּר לְשִׁתּוֹת אַחַר אַרְבַּע כּוֹסוֹת. וְתִימָה דְּמַגְלֵן הָא דְּלִקְמֵן לֹא קֹאמֵר אֲלֵא דֵאִין מִפְּטִירִין אַחַר הַפְּסַח אֲפִיקוֹמֵן הֵינּוּ שְׁלֵא לֹאֲכֹל אֲבָל לְמִשְׁתֵּי שְׂרִי. וְכֵן נִמֵּי מִדְּפָרִישׁ בִּירוּשְׁלַמִּי דְּבִין שְׁלִישִׁי לְרְבִיעִי לֹא יִשְׁתֶּה מִשׁוּם דְּשִׁמָּא יִשְׁתַּכֵּר. מְכַלֵּל דֵּאִי לֹא חִישִׁינֵן לְשִׁכְרוֹת הִיָּה מוֹתֵר לְשִׁתּוֹת. וּמִנֵּה פְּשׁוּט הוּא שְׁלֵא לְשִׁתּוֹת יִין וְפִי' הַר"ם ז"ל טַעַם לְמִנְהַג לְפִי שְׁחִיב אֲדָם לַעֲסוֹק כָּל הַלַּיְלָה בְּהִלְכוֹת פְּסַח וּבִיצִיאַת מִצְרַיִם לְסַפֵּר בְּנִסִּים וּבִנְפִלְאוֹת שְׁעִשָּׂה לָנוּ הַקַּב"ה וְלֹאֲבוֹתֵינוּ עַד שֶׁתַּחֲסַפְנוּ שִׁנְיָה וְאִם יִשְׁתֶּה יִשְׁתַּכֵּר. וְהַכִּי אֲמַרִּינֵן בְּתוֹסַפְתָּא פ"י חִיב אֲדָם לַעֲסוֹק בְּהִלְכוֹת פְּסַח וּבִיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל הַלַּיְלָה. וְזֶה שְׁשִׁנְיָנוּ מַעֲשֶׂה בְּר' אֲלִיעֶזֶר וְר' יְהוֹשֻׁעַ שְׁהִיּוּ מְסוּבִין בְּבִנְיָ בְּרַק וְהִיּוּ מְסַפְרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל הַלַּיְלָה וְכו'. אֲבָל בְּכּוֹס רְבִיעִי הִתִּירוּ שִׁישׁ לוֹ סִמָּךְ מִן הַפְּסוֹק כְּנֶגֶד וְלִקְחִיתִי אֲתֵכֶם. מֵהֵיכָן הֵלֵל הַגְּדוֹל.

אמר רב יהודה מהודו עד על נהרות בבל רבי יוחנן אמר משיר המעלות עד על נהרות בבל רב אחא בר יעקב אומר מכי יעקב בחר לו יה עד על נהרות בבל אבל מנהגא דעלמא כרב יהודה בהלל הגדול.

20) מלחמות שם. אמר הכותב בכאן לא שמע בעל המאור ז"ל דברי הראשונים ולא ראה הלכות הרב ר' יצחק בן גיאת ז"ל ולא מצא רב מארי גאון גם מן התשובה שכתב לרבינו האי גאון לא קרא ממנה אלא מקצתה כדי שלא יהיה לו תרעומות אלא על דברי רבינו אבל הצריכנו להעתיק דברי ראשונים שכולן פירשו דארבעה כוסות חובה כוס חמישי רשות אם רצה לשתות יקרא ואם לאו לא ישתה והדבר הפשוט מן הגמרא דאי ברייתא פליגא אמתניתין הוה לן למימר בגמרא מני מתניתין לא רבי טרפון ולא יש אומרים כדרך כל התלמוד ולא מישתמיט חד תנא וליתני לא יפחתו לו מד' כוסות של יין ר"ט אומר חמשה ועוד דשקלו וטרו אמוראי כר"ט אלמא הלכתא כוותיה וקיימא לן ד' כסי תקינו רבנן דרך חירות ולא חמשה:

22) שולחן ערוך סימן רע"א. אם גמר סעודתו וקדש היום קודם שבירך ברכת המזון מברך ברכת המזון על כוס ראשון ואחר כך אומר קידוש היום על כוס שני וצריך להזכיר של שבת בברכת המזון אע"פ שמברך קודם קידוש: הגה וי"א דאינו מזכיר של שבת דאזלינן בתר תחלת הסעודה וכן עיקר כמו שנתבאר לעיל סוף סי' קפ"ח ויש מחלוקת אם יטעום מכוס של ברכת המזון קודם שיקדש גם אם צריך לאכול מעט אחר הקידוש כדי שיהא הקידוש במקום סעודה: ויש אומרים דאף בגמר סעודתו אינו מברך ברכת המזון תחלה אלא פורס מפה ומקדש ומברך המוציא ואוכל מעט ואח"כ מברך בהמ"ז: הגה והכי נהוג להוציא את נפשיה מפלוגתת סברא ראשונה:

שו"ע הרב שם סי"ב. וְכָל זֶה כְּשֵׁלֵא אָמַר עֲדִין "תָּנוּ לָנוּ הַכּוֹס וּנְבָרֵךְ בְּרֶכֶת הַמְּזוֹן", אֲבָל אִם אָמַר כֵּן פְּכָר, בֵּין שְׂאֵמֵר כֵּן קִדְּשׁ זְמַן הַקְּדוּשָׁה בֵּין אַחַר שֶׁהִגִּיעַ זְמַנוֹ — צָרִיךְ הוּא לְבָרֵךְ "בוֹרְאֵי פְרֵי הַגֶּפֶן" עַל כּוֹס שֶׁל קְדוּשָׁה, שֶׁהֲרִי הִסִּים דַּעְתּוֹ מִשְׁתִּיָּה מִחֲמַת בְּרֶכֶת הַמְּזוֹן. אֲבָל אִם מְקַדֵּשׁ עַל הַפֶּת — אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ עָלֶיהָ "הַמוֹצֵיא". וְכֵן אֲפִלוּ אִם קִדֵּשׁ עַל הַכּוֹס — אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ "הַמוֹצֵיא" עַל הַפֶּת שְׂאוּכֵל אַחַר הַקְּדוּשָׁה, לְפִי שְׂאֵמִירַת "תָּנוּ לָנוּ וּנְבָרֵךְ" אֵינָה תְּשׁוּבָה הִסָּח הַדַּעַת

לענגן אכילה אלא לענגן שתיה בלבד, כמו שנתבאר בסמן קע"ט. אכל אם נטל כר ידיו במים אחרונים — צריך לברך "המוציא" אפלו על הפת שמקדש עליה, וכל שכן שאם קדש על הכוס שצריך לברך "המוציא" על הפת שאוכל אחר כך, שנטילת מים אחרונים חשובה הסח הדעת גם לענגן אכילה, כמו שנתבאר שם. ואף שלכתחלה טוב שלא לאכול ולשתות קלל אחר נטילת מים אחרונים, אף על פי שמברך על אכילתו ושתיתו, ואחר כך קדם ברפת המזון יחזור ונטול מים אחרונים כמו שנתבאר שם, מפל מקום כאן יותר טוב שיקדש מיד ויאכל מעט אחריו, כדי שיהא הקדוש במקום סעדת שבת שלאחריו, ממה שיברך ברפת המזון מיד ויקדש אחר כך, מפני שאם יעשה כן יפגס במחלוקות רבות, שיש אומרים שיברך "בורא פרי הגפן" על כוס ברפת המזון ויטעמו, ולא יברך שוב "בורא פרי הגפן" על כוס של קדוש, שפטר בברכה זו. ויש אומרים שלא יטעום כלום מכוס של ברפת המזון, שהרי לא קדש עדין, ולפיכך לא יברך עליו "בורא פרי הגפן", אלא יניחנו עד לאחר שיטעום מכוס של קדוש, ואז יטעום גם כן ממנו, ואי אפשר לו לצאת ידי שניהם, שיקדש אותו על אותו כוס עצמו שברך עליו ברפת המזון, לפי שברפת המזון היא קדשה בפני עצמה, והקדוש הוא מצנה בפני עצמו, ואין אומרים ב' קדשות על כוס אחת, שאין עושין מצות חבילות חבילות. ואף אם הוא מסב יחידי ומברך ברפת המזון בלא כוס, מפל מקום אם קדש מיד אחר ברפת המזון — יש אומרים שאינו יוצא ידי חובתו אלא אם כן יחזור ויאכל מיד, שיהא הקדוש במקום סעדת שבת שלאחריו, ואם כן מה שברך ברפת המזון היא ברכה שאינה צריכה, שהרי הנה יכול לפטר בברפת המזון שיברך אחר אכילה השניה. ואף שיש אומרים שאין צריך לחזור ולאכול, לפי שבדיעבד יוכל לסמוך על סעדה שאכל כבר ששיקדש אחריו מיד — הרי זה קדוש במקום סעדה אף על פי שהיא סעדת החל, מפל מקום כדי לחוש לפברא הראשונה צריך לזהר שלא לבא לידי כך. אלא אף על פי שנטל מים אחרונים פרוס מפה ויקדש, ויחזור ויאכל מעט כדי שיהא הקדוש במקום סעדת שבת שלאחריו, ואחר כך יחזור ונטול מים אחרונים ויברך ברפת המזון. וכל שכן אם לא נטל ידיו עדין שצריך לעשות כן, אף על פי שפטר גמר סעדתו

מבעוד יום, אלא שלא הספיק לברך ברפת המזון עד שהגיע זמן הקדוש:

רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה יג. הנה אוכל ונגמר אכילתו עם הכנסת שבת מברך ברפת המזון תחלה ואחר כך מקדש על כוס שני. ולא יברך ויקדש על כוס אחר שאין עושין שתי מצות ככוס אחד. שמצות קדוש ומצות ברפת המזון שתי מצות של תורה הן:

(22) * שו"ע הרב סק"צ ס"ד. אף על פי ששתית כוס של ברכה מעפכת, אין מעפכ שישתה המברך בעצמו, אלא די בשתיית אחר, ואפלו מטעים ממנו לתינוק (כמלא לגמיו של תינוק) — יצא ידי חובה (ששעור מלא לגמיו הוא בכל אדם לפי מה שהוא, הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו). אף על פי שהתינוק אינו מחיב בדרך — אין בכך פלוג, לפי שגם על המברך לא חל החיוב כלל, שלא חיבוינו אלא לומר שירה על הינו, שישתה ממנו איזה אדם מישאל שיהיה שתיה שיהיה חשובה הנאה לו (ואפלו תינוק בן יומו).

(23) מלחמות שם. ראה הערה 20.

ר"ן שם. ראה הערה 11.

ראב"ד. ראה הערה 12.

(26) פסחים קיז עמוד ב. א"ל ארבע כוסי תיקנו רבנן דרך חירוס כל חד וחד נעביד ביה מצוה.

(27) שו"ע הרב סימן תע"ד ס"ב. ובמדינות אלו נוהגין לברך גם על כוס שני ורביעי, לפי שד' כוסות אלו תקנו חכמים לשתותם דרך חרות, וכל אחד ואחד הוא חרות ומצנה בפני עצמה, ולפיכך אינן מצטרפין זה עם זה להפטר בברכה אחת, אלא צריך לברך על כל אחד ואחד בפני עצמו:

(28) טור סימן תפא. ראה הערה 4.

שפ סימן תפו. ואם ירצה לשתות כוס ה' לא יחתום ביהללך אחר ההלל ושותה בלא ברכה לפניו ולאחריו ואומר הלל הגדול ונשמת חותם ושותה כוס ה' בלא ברכה ולאחריו יברך:

(29) שלטי גיבורים. ראה הערה 8.

30 רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה א. סדר עשיית מצות אלו בליל חמשה עשר כף הוא. בתחלה מוזגין כוס לכל אֶחָד וְאֶחָד וּמְבָרֵךְ בּוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן וְאוֹמֵר עָלָיו קְדוֹשׁ הַיּוֹם וְזָמַן וְשׁוֹתֶהּ. וְאַחֵר כֶּף מְבָרֵךְ עַל נְטִילַת יָדַיִם וְנוֹטֵל יָדָיו. וּמְבִיאִין שְׁלֶחֶן עָרוּף וְעָלָיו מְרוֹר וְנֵרֶק אַחֵר וּמְצַה וְחֹרֶסֶת וְגוֹפּוֹ שֶׁל כֶּבֶשׂ הַפֶּסַח וּבָשָׂר חֲגִיגָה שֶׁל יוֹם אַרְבַּעַה עָשָׂר. וּבְזָמַן הַזֶּה מְבִיאִין עַל הַשְּׁלֶחָן שְׁנֵי מִיָּנִי בָשָׂר אֶחָד זָכָר לַפֶּסַח וְאֶחָד זָכָר לַחֲגִיגָה:

31 לרוטי שיחות חלר טז עמוד 187. דערמיט איז אויך פארשטאנדיק דער דיוק הלשון פון אלטן רבין אין שו"ע: ביי עירובי חצרות שרייבט ער: העירוב אצ"ל קיים אלא ביה"ש וכו' ויש לבצוע עליו בשבת שחרית ... דהאویل ונעשית בו מצוה אחת יש לעשות בו ג"כ מצוה אחרת" - וואָס פון דעם המשך הלשון איז מובן, אַז דער הידור פון לבצוע עליו בשבת שחרית" האט ניט קיין שייכות צום ענין וגדר פון עירובי חצרות, נאר ס'איז אַ זייטיקער ענין אין דער זאך, וואָס מ'האט דערמיט געטאָן אַ מצוה (הואיל ונעשית בו מצוה כו"). משא"כ דא ביי עירוב תבשילין איז ער מדייק: לכתחלה צריך שיהיו הפת והתבשיל שמורים אצלו עד לאחר שתיתקן כל צרכי שבת שאז רשאי לאכלם מעיקר הדין ומ"מ מצוה מן המובחר להמתין מלאכול הפת של ע"ת עד אחד .. מג' סעודות השבת כדי לבצוע עליו שכל דבר שנעשה בו מצוה אחת ראוי לעשות בו מצוה אחרת כו" - וואָס פון דעם דיוק וקישור הלשון איז מובן, אַז די הנהגה פון להמתין מלאכול הפת עד א' מג' סעודות השבת כו" איז (ניט נאָר אַ זייטיקער ענין, כנ"ל, נאר אויך) אַ מובחר" אין דער מצוה", אין דעם ענין פון עירוב תבשילין. ועפ"י הנ"ל איז עס מובן, ווייל דורכי דעם וואָס מ'נוצט דעם עירוב בפועל פאר צרכי וסעודת שבת איז מען מקיים דעם זכרהו" אין אן אופן פון מצוה מן המובחר"; און דערפאר זאָגט דער אַלטער רבי ומ"מ מצוה מן המובחר להמתין כו", ווייל ער פסק'נט דאָך אַז לכתחילה דארף מען זיך נוהג זיין (אויך) ווי דער צווייטער טעם (להרבות בכבוד שבת כנ"ל ס"ד).

32 רמב"ם הלכות חנוכה פרק ד הלכה א. כּפֿתֿ גְּרוֹת הוּא מְדֻלֵּק בְּחֶנְכָּה. מְצֻוֶה שֶׁיִּהְיֶה כָּל בֵּית וּבֵית מְדֻלֵּק גַּר אֶחָד בֵּין שְׁהֵיוּ אֲנָשֵׁי הַבַּיִת מְרַבִּין בֵּין שְׁלֹא הָיָה בּוֹ אֶלָּא אֶדָם אֶחָד. וְהַמְהַדָּר אֶת הַמְצִוָּה מְדֻלֵּק גְּרוֹת כְּמִנְיָן

אֲנָשֵׁי הַבַּיִת גַּר לְכָל אֶחָד וְאֶחָד בֵּין אֲנָשִׁים בֵּין נָשִׁים. וְהַמְהַדָּר יוֹתֵר עַל זֶה וְעוֹשֶׂה מְצֻוָּה מִן הַמְבָרֵךְ מְדֻלֵּק גַּר לְכָל אֶחָד בְּלִילָה הָרִאשׁוֹן וּמוֹסִיף וְהוֹלֵךְ בְּכָל לַיְלָה וְלַיְלָה גַּר אֶחָד:

33 מגיד משנה שם הלכה יב. ומ"ש רבינו אפילו אין לו מה יאכל וכו'. נראה שלמדו ממה שנתבאר פ"ז מהל' חמץ ומצה שאפילו עני שבישראל לא יפחות מד' כוסות והטעם משום פרסומי ניסא וכ"ש בנ"ח דעדיף מקדוש היום כמו שיתבאר בסמוך:

34 לקוטי שיחות חלק כ עמוד 209. בעומק יותר יש לומר, אַז עס איז דא אַ חילוק צווישן די צוויי מ"ד אין דעם גדר השייכות פון מהדרין מן המהדרין" צו מצות גר חנוכה: דער חילוק בפשטות צווישן זיי איז: לויטן ערשטן מ"ד זיינען די טעמים פון ב"ש וב"ה פארבונדן מיט ימי החנוכה - כנגד ימים הנכנסין אָדער כנגד ימים היוצאין; משא"כ לויט דער צווייטער דיעה, זיינען די טעמים פארבונדן מיט אַ זייטיקן" ענין (פרי החג, הנהגת האדם בקודש). בסגנון אחר: אַ דאָס איז אַ דין אין דעם גברא": דערמיט וואָס ער איז מוסיף והולך בכל לילה אין מספר הנרות (אדער פוחת והולך כדעת ב"ש), קומט צו א הידור אין זיין (דעם גברא'ס) קיום המצוה, די נרות (וועלכע ער איז מוסיף) זיינען אבער בגדר של רשות ב) דאס איז אַ דין אין דער מצוה גופא¹⁴, די נרות ווערן אַ חפצא דמצוה (דמצות גר חנוכה).

¹⁴ וי"ל דזהו החילוק בין מהדרין או מצוה מן המובחר": מהדרין" מדבר בהגברא, ומצוה מן המובחר" - בהחפצא. ועפ"ז תומתק הוספת הרמב"ם שם והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר כו".

35 טעמי המנהגים סתקנ"א. למנהג שמוזגין כוס חמישי וקוראין אותו כוס של אליהו הנביא משום דאיכא פלוגתא בגמרא אם צריכין כוס חמישי ולא אפסקא הלכתא וכשיבא אליהו יתברר הספק וע"כ מוזגין הכוס מספק ואין שותין אותו וקוראין אותו כוס של אליהו כי בבואו יתבררו כל הספיקות וגם ספק זה. (הגר"א).

36 שו"ע הרב סימן תפא ס"א. אַחַר ד' כּוֹסוֹת נִהְיֶה כָּל יִשְׂרָאֵל מְדוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים שְׁלֹא לְשִׁתּוֹת יֵין אוּ שְׂאֵר מְשַׁקָּה הַמְשַׁכֵּר, לְפִי שְׁחִיב אֶדָם לַעֲסֹק כָּל הַלַּיְלָה בְּהַלְכוֹת פֶּסַח וּבִיצִיאַת מִצְרַיִם וּלְסַפֵּר בְּנִסִּים וְנִפְלְאוֹת שְׁעִשָּׂה

הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם עַד שֶׁתִּקְטַפְנוּ שָׁנָה, וְאֵם יְהִי מִתֵּר לֹא לְשָׁתוֹת — יֵשׁ לְחַשׁ שְׂמָא יִשְׁתַּכַּר וְלֹא יַעֲסֹק וְיִסְפָּר כְּלָל. אָבֵל לְאַחַר שֶׁתִּקְטַפְתוּ שָׁנָה — מִתֵּר לֹא לְשָׁתוֹת. וְיֵשׁ חוֹלְקִין עַל זֶה וְאוֹמְרִים שֶׁמַּעֲקָר הַדִּין אֶסוּר לְשָׁתוֹת כֹּל מִשְׁקָה, כְּדֵי שְׂלֹא יַעֲבֹר מִפִּי טַעַם מִצֵּה שֶׁל הָאֶפִיקוֹמֹן, חוּץ מִמִּים וְכִיּוֹצֵא בָהֶם, כְּגוֹן מִי וְנִגְבִּיל (שְׁקוּרִין אֵינְגֶבֶר וּוּאֶשֶׁר), וּמִי שֶׁרָשׁ (שְׁקוּרִין לְאֶקְרִיץ), וּמִי תַפּוּחִים (שְׁקוּרִין עֲפִיל טְרָאנֶק) שֶׁמְבַשְׁלִים מִיָּם עִם תַּפּוּחִים, אָבֵל עֲפִיל טְרָאנֶק שֶׁעוֹשִׂין בְּאֶשְׁכַּנּוּ שְׁפּוֹתָשִׁין הַתַּפּוּחִים בְּבֵית הַבַּד וְיֵשׁ לֹא טַעַם גָּדוֹל — אֵינּוּ כְּמִים, וְאֶסוּר לְשָׁתוֹת. וְיֵשׁ לְחַשׁ לְדַבְרֵיהֶם אִם לֹא לְצַרְף הַרְבֵּה, כְּגוֹן שֶׁהוּא אֶסְטֵנִיס אוֹ שֶׁתֵּאָב הַרְבֵּה לְשָׁתוֹת — יֵשׁ לְסַמֵּךְ עַל סְבָרָא הֶרְאוּשׁוֹנָה לְהַתִּיר לֹא לְשָׁתוֹת שְׂאָר הַמְשָׁקִין שְׂאֵינּוּ מְשַׁכְּרִין. וְאִם אֵין לֹא שְׂאָר מְשָׁקִין רַק יֵין — יֵשׁ לְהַתִּיר לֹא לְשָׁתוֹת כּוֹס חֲמִישִׁי וְלוֹמַר עָלָיו הִלְל הַגָּדוֹל וְ"נִשְׁמַת" וְ"יִשְׁתַּבַּח" עַד הַתְּמִימָה, וְהוּא שְׂלֹא יֵאמְרֶם עַל כּוֹס רְבִיעִי. וּבְלִיל ב' — יֵשׁ לְסַמֵּךְ עַל סְבָרָא הֶרְאוּשׁוֹנָה לְשָׁתוֹת כֹּל הַמְשָׁקִין שְׂאֵינּוּ מְשַׁכְּרִין אִף שְׂלֹא לְצַרְף הַרְבֵּה, לְפִי שֶׁמַּעֲקָר הַדִּין אֵין אֶסוּר לְאַכֵּל וְלְשָׁתוֹת בְּלִיל ב' אַחֵר כּוֹס שְׁלִישִׁי וְאַחֵר כּוֹס רְבִיעִי. אֲלֵא שֶׁהַמְהַדְרִין נוֹהֲגִין לִיל ב' כְּלִיל א', וְהַאֹכֵל וְהַשׁוֹמֵה — אֵין עָלָיו כְּלוּם, אֲלֵא שֶׁנִּמְצָא מוֹצֵיא עֲצָמוֹ מִכְּלָל הַמְהַדְרִין, וְעוֹבֵר עַל דְּבָרֵי חֻמּוֹת שְׂאֵמְרוּ: לְעוֹלָם אַל יוֹצֵיא אֶדָם אֶת עֲצָמוֹ מִן הַכֶּלֶל. אָבֵל בְּשְׂאָר הַדְּבָרִים הַנּוֹהֲגִין בְּלִילָה זֶה — אֵין חֲלוּק בֵּין לִיל א' לְלִיל ב' בְּשׁוּם עֲנָנָה:

(37) רמ"א שם. אחר ארבע כוסו' אינו רשאי לשתות יין אלא מים: הגה וכל המשקים דינו כיון (בית יוסף) ומי שהוא איסטניס או תאב הרבה לשתות יכול לשתות כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול (מרדכי):

(38) שו"ע הרב סימן תפ ס"ה. ונוהגין במדינות אלו למזג כוס אחד יותר מהמסבין, וקורין אותו 'כוס ש' של אליהו הנביא':

(43) לקוטי תורה סוכות פ עמוד ג. וקרוב לזה נתבאר במ"א בענין תפילת ערבית רשות הוא מפני שהמשכה זו היא מקום עליון מעוד עד שאין אתעדל"ת מגעת שם כ"כ.

שם שה"ש כד עמוד ב. וכך נת' עוד במ"א על המאמר פ' חיי שרה (דקל"ג ע"א) בענין הטעם דתפלת ערבית

שתיקן יעקב בחיר שבאבות הוא רשות דתוכן התירוץ לפי שבחינת יעקב מבריה מן הקצה אל הקצה מבחי' שאין אתעדל"ת מגעת שם לפיכך היא רשות, אלא שאעפ"כ אין נמשך בחינה זו אלא לאחר שיש אתעדל"ת עד היכן שהיא מגעת דהיינו תפלת שחרית ומנחה שתיקנו אברהם ויצחק כו' ועמ"ש ע"פ יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו.

(44) אור התורה שמות חלק ז עמוד ב'תקפה. עו"ל ד' כוסות נגד לא זו מחבבה עד שקראה בתי ואח"כ עד שקראה אחותי ואח"כ עד שקראה אמי הרי ג' בחי' ונתבאר מזה בת"א פי מקץ בד"ה רני ושמחי בת דרוש הראשון ושם נתבאר עוד שלע"ל תתעלה בבחי' בת ביתר שאת והוא ע"ד מ"ש בזח"א ויצא דקנ"ו ע"ב לא ספיק ליה דא עד דקראה בשמיה והחכמה מאין תמצא, וא"כ זהו ד' כוסות והם ד' עליות המ' בפסוק הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד, אף שנתבאר שהם ה' עליות דהיינו עד הכתר אפ"ל שזוהו נכלל בכוס אחד היינו היו"ד וקוצו של יו"ד, או י"ל דעלייה זו יהי' לע"ל דוקא וזהו שאז יהי' הכוס מחזיק רכ"א לוגין כמנין כוסי רוייה והרי"ף והר"ן הביאו גירסא לעשות חמישי וכ"כ הרא"ש פ' ע"פ סי' ל"ג והעלו דהוא רשות, ואפ"ל הטעם כנ"ל כי עלייה זו החמישית עיקרה לע"ל, ועו"ל פ' רשות לפי שבחי' זו גבוה מאד וא"א להמשיכה ע"י מעשיו כ"א באה ממילא כמ"ש כה"ג בזהר פ' חיי דקל"ג בענין תפלת ערבית רשות ועמ"ש בלק"ת בש"ה ש"ס ד"ה אני ישנה בענין ואני אפתח לך כפתחו של אולם, והנה ביוהכ"פ הם חמש תפלות חמשה עיניים ועמ"ש מזה בלק"ת ס"פ פנחס סד"ה ראשית תבואתה, וע' בילקוט ר"פ לך לך רמז ס"ד בענין חמש אותיות מנצפ"ך שנכפלו וכולן לשון גאולה י"ל הכפל ע"ד עיסקא דשבת כפול לכן הם שייכים לגאולה ושהן חמש זהו ע"ד ה' עליות המ', עמ"ש לקמן בד"ה לכן אמור לבנ"י שייך כאן.

אור התורה בראשית חלק ד תרד"ע עמוד א. י"ל כפילות מנצפ"ך ע"ד עיסקא דשבתא כפול במדרש תלים ע"פ מזמור שיר ליום השבת כהלכתן והכפילות דשבת ע"ד שתי שבתות כהלכתן שהוא היחוד העליון דזכור ושמור, ועד"ז ענין חמש אותיות אלו שנכפלו מורה על יחוד האותיות דמ"ה וב"ן וכענין הנז' בת"א פ' בשלח בד"ה לסוסתי ברכבי בענין אותיות דוכרין ואותיות נוקבין, ועי"ז הוא בחי' גאולה וכנודע מענין ד' גאולות בזח"ג אמור דצ"ו ע"ב וכנגדן ד' כוסות, והרי"ף והרא"ש ס"ל כוס חמישי רשות י"ל כי יש ה' עליות המ' ע"ד הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד לכן נגד זה הם ג"כ ה' אותיות מנצפ"ך וכולן לשון גאולה ע"ד ה' כוסות ה'

עליות המל' וכן חמשה תפלות ביוהכ"פ שהוא עליות המ' עד הכתר, ואנן דקיי"ל ד' כוסות י"ל כי חכמה וכתר הם אות יו"ד וקוצו של יו"ד שהכל אות אחד וכמ"ש מזה בבונן שמות ויקרא במ"ד פ' וארא סד"ה ברבות וארא ספ"ו". ר"פ לך רע"ז א"ב, בפ' שלח שנה"א ענין צא וכבוש הדרך כו' כנ"ל.

(45) לשוטי תורה שה"ש שם עמוד א. ועיין מ"ש במ"א בביאור מאמר הזהר פ' וירא (דקי"ב ע"א) ע"פ וגם אמנה אחותי בת אבי כו' איך דרך כלל שרש היחוד תמידי נקרא זיווג דאו"א והיחוד דלהוליד נשמות חדשות נקרא ע"ש זיווג זוי"ב כו' והוא הנמשך ע"י אתעדל"ת דייקא. וכן נתבאר עוד במ"א בביאור ע"פ והיה לכם לציצית בפ"י קדושתו למעלה מקדושתכם היינו שיש אתעדל"ע שע"י אתעדל"ת וזהו פי' קודשתכם ויש אתעדל"ע קודם אתעדל"ת להעלות ממטה למעלה ואתעדל"ע זו גדלה מעלתה מאד מאותה שע"י אתעדל"ת שאין אתעדל"ת יכולה להגיע אליה וכמאמר הבעש"ט נ"ע על הבת קול שמכרזת שהם הרהורי תשובה והם באים מלמעלה שאין אדם עושה מאומה מצד עצמו והיינו ו כי חפץ חסד הוא. וזהו ענין קדושתו למעלה מקדושתכם. ועמ"ש ג"כ במ"א בד"ה לסוסתי בפ"י ואתם תחרישון כו' לא תתערון מידי כו' ע"ש והנה מכ"ז מבואר שאתעדל"ע הנמשך מעצמו לעורר אתעדל"ת גדלה מעלתה מאותה אתעדל"ע שע"י אתעדל"ת. ובאמת בכמה מקומות מבואר בהיפך שהאתעדל"ע שנמשך ע"י אתעדל"ת גבוה יותר וזהו ענין אשה מזרעת תחלה יולדת זכר כו' ועמ"ש במ"א בביאור ע"פ אלה מסעי. שהאתעדל"ע שלפני אתעדל"ת הוא רק בחינת הארה חיצונית וע"ד וימינו תחבקני אבל אתעדל"ע שאחר האתעדל"ת הוא המשכה בחי' פנימית להיות מזה הולדה כו'. אך הענין דשניהם אמת דשרש ומקור אתעדל"ע זו שנמשך מעצמו נמשך מבחי' כי חפץ חסד הוא דהיינו ממקום שאין אתעדל"ת מגעת שם כלל אך מ"מ ההמשכה הוא רק בחי' חיצונית לבד אלא שהיא חיצונית מבחינה עליונה ביותר וכמבואר שם בד"ה למנצה על השמינית ג"כ בענין שרש חיות העולמות שהוא מבחינת א"ק כו'. אבל מ"מ הוא בחינת חיצונית א"ק וכמשל העור כו' וגם שמאיר רק בבחי' מקיף שמקיף את כולם בהשוואה א' כו' ע"ש משא"כ האתעדל"ע שנמשך ע"י אתעדל"ת זהו גילוי בחינת פנימיות ממש ולא חיצונית לבד ולכן עם

היות שהגילוי הוא רק מבחינה שאתעדל"ת מגיע שם מ"מ להיותו גילוי בחי' הפנימית יש בזה מעלה יתירה יותר מאתעדל"ע שמעצמו וכמאמר אשה מזרעת תחלה יולדת זכר כו' וכנ"ל.

(46) קונטרס ענינה של תורת החסידות שה"ג להעה 78. וזה שבזמן הש"ס לא אמרו מודה אני" - אף שע"פ פנימיות הענינים (משא"כ ע"פ נגלה, כנ"ל סעיף יו"ד) יש בזה מעלה שאינה בברכת אלקי נשמה" יש לומר בדרך אפשר, לפי שהתעוררות וביסוסי היחידה הוא דוקא כאשר גם מי שהוא סמא וכו' ומ"מ הוא מודה כו' (וע"ד המבואר לקמן סעיף חי ואילך). וע"ד הידוע (ד"ה קול דודי תש"ם. ובכ"מ) שכח המס"ן (הבא מצד יחידה) הוא בגילוי יותר בזמן הגלות ובפרס בעקבתא דמשיחא מבזמן הבית. ולהעיר שכ"ה גם בנוגע לחסידות בחינת יחידה שנתגלתה בדורות האחרונים דוקא, וכשהעולם היי במצב של התעלפות, כמובא בתחילת השיחה.

(47) יבמות לט עמוד ב. בראשונה, שְׁהִיוּ מִתְּפֹנְנִין לְשֵׁם מִצְנָה — מִצְנָת יְבוּם קוֹדֶמֶת לְמִצְנַת תְּלִיצָה. וְעַכְשָׁיו שְׂאִין מִתְּפֹנְנִין לְשֵׁם מִצְנָה, אָמְרוּ: מִצְנַת תְּלִיצָה קוֹדֶמֶת לְמִצְנַת יְבוּם. אָמַר רַמִּי בַר תַּמָּא אָמַר רַבִּי יִצְחָק: תְּזַרוּ לֹמַר מִצְנַת יְבוּם קוֹדֶמֶת לְמִצְנַת תְּלִיצָה. אָמַר לִיה רַב נַחֲמָן בַּר יִצְחָק: אֲפֹשֵׁר דְּרִי?

רש"י ד"ה אכשור דרי - בתמיה וכי נתכשרו הדורות:

(50) רמב"ם הלכות גירושין ספ"ב. מי שְׁהִידִין נוֹתֵן שְׁכּוֹפִין אוֹתוֹ לְגֵרֶשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְלֹא רָצָה לְגֵרֶשׁ. בֵּית דִּין שָׁל יִשְׁרָאֵל בְּכָל מְקוֹם וּבְכָל זְמַן מִפִּינ אוֹתוֹ עַד שְׂאִיאֵמַר רוֹצֵה אֲנִי וְיִכְתֹּב הֶגֶט וְהוּא גֵט כָּשֶׁר. וְכֵן אִם הִפְוִהוּ עִפּוֹ"ם וְאָמְרוּ לוֹ עֲשֵׂה מֵה שְׂשִׁירָאֵל אוֹמְרִין לָךְ וְלִחְצוֹ אוֹתוֹ יִשְׁרָאֵל בְּיַד הָעִפּוֹ"ם עַד שְׂשִׁירָשׁ הָרִי זֶה כָּשֶׁר. וְאִם הָעִפּוֹ"ם מֵעֲצָמֵן אֲנִסוּהוּ עַד שְׂכֹתֵב הוֹאִיל וְהִידִין נוֹתֵן שְׂשִׁירָשׁ הָרִי זֶה גֵט פְּסוּל. וְלָמָּה לֹא בִטֵּל גֵּט זֶה שְׁהִירָה הוּא אֲנוּס בֵּין בְּיַד עִפּוֹ"ם בֵּין בְּיַד יִשְׁרָאֵל. שְׂאִין אוֹמְרִין אֲנוּס אֶלָּא לְמִי שְׁנֹלְחֵץ וְנִדְחֵק לְעֲשׂוֹת דְּבָר שְׂאִינוּ מְחֻיָּב בּוֹ מִן הַתּוֹרָה לְעֲשׂוֹתוֹ כְּגוֹן מִי שְׁהִיָּה עַד שְׂמִכַר אוֹ עַד שְׂנָתֵן. אֲבָל מִי שְׂתִקְפוֹ יִצְרוּ הָרַע לְבִטֵּל מִצְוָה אוֹ לְעֲשׂוֹת עֲבָרָה וְהִיָּה עַד שְׂעֵשֶׂה דְּבָר שְׂחֻיָּב לְעֲשׂוֹתוֹ אוֹ עַד שְׂנִתְרַחֵק מִדְּבָר הָאָסוּר לְעֲשׂוֹתוֹ אִין זֶה אֲנוּס מִמֶּנּוּ אֶלָּא הוּא אֲנוּס עֲצָמוֹ בְּדַעְתּוֹ הָרַעָה. לְפִיכָף זֶה שְׂאִינוּ רוֹצֵה לְגֵרֶשׁ מֵאִסְרָה שְׂהוּא רוֹצֵה לְהִיֹּת מִיִּשְׁרָאֵל וְרוֹצֵה הוּא לְעֲשׂוֹת כָּל

המצוות ולהתרחק מן העברות ויצרו הוא שתקפו וכיון
שהקה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כפר גרש
לרצונו. לא היה הדין נותן שכופין אותו לגרש וטעו בית
דין של ישראל או שהיו הדיוטות ואנסוהו עד שגרש הרי
זה גט פסול הואיל וישאל אנסוהו וגמר ויגרש. ואם
העכו"ם, אנסוהו לגרש שלא פדין אינו גט. אף על פי
שאמר בעכו"ם רוצה אני ואמר לישראל כתבו וחתמו
הואיל ואין הדין מחיבו להוציא והעכו"ם אנסוהו אינו
גט:

51) רמב"ם הלכות מלאכים רפי"א. וכל מי שאינו
מאמין בו. או מי שאינו מסכה לביאתו. לא בשאר נביאים
בלבד הוא כופר. אלא בתורה ובמשה רבנו...

שם פרק יב הלכה ב. אלא יסכה ונאמין בכלל הדבר כמו
שבארנו:

כוס חמישי בגמ' פסחים קיח. תנו רבנן רשות או מצוה רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול דברי ר' טרפון. ובדקדוקי סופרים מביא מכת"י מ"ב. "חמישי" גומר עליו את ההלל. (וכן הוא במס' פסחים כת"י עתיק ממצרים, ובכת"י גמ' פסחים מתימן בסמינר ניו-יורק). וכ"ה גירסת הגאונים, רבינו חננאל הרי"ף הרמב"ם והרא"ש. רש"י והרשב"ם כתבו ה"ג רביעי כו'. וכן בתוס' קיז: רביעי גרסי' ולא גרסי' חמישי. על סמך זה הוסיף המגיה בפירוש ר"ח שגורס: חמישי שצ"ל [רביעי] ולא ידע שכ"ה גיר' הגאונים והרבה מהראשונים) ובסדר רב עמרם גאון: חמישי אומר עליו הלל הגדול כו' מכאן למדנו שארבע כוסות חובה, חמישית רשות אם רוצה שותה ואומר עליו הלל הגדול, ואם לאו פטור. וכן בהלכות גדולות אספמיא דף קמד: ואם רצה לשתות כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול. וברי"ף גיאות ח"ב דף ק: וכן אמר מר רב משה אי נחא ליה למשתי ה' אומר עליו הלל הגדול.

יש לבאר מה כוונתו באמרו: אם רצה לשתות כוס חמישית, כלומר שאם רצונו לשתות עוד יין אזי יש לו רשות בתנאי זה שיגיד עליו הלל הגדול. או הפי' אם רוצה להיות מהדר במצוה יכול לעשות כן. וראיתי בהגהות מיימוני סוף הל' חמץ ומצה מעתיק לשון הראב"ה (ראה ראב"ה פסחים דף 169 ובהערות): ובסדר רב עמרם כתב שאם רצה למזוג כוס חמישי כגון שיש שם זקן או חולה שצריך לשתות לא יאמר הלל הגדול ונשמת על כוס רביעי, אלא כוס רביעי ישתה אחר גמר הלל המצרים וחתמתו, ועל כוס ה' אומר הלל הגדול וחזתם יהללך שכך אמרו חכמים חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וכו' וכן אמר רב שלום גאון ארבעה כוסות חובה חמישי רשות (באוצה"ג פסחים נשמטו דברי הגה"מ). וכן כותב שם מספר התרומה: ופירש"י ורבינו יוסף טוב עלם שאם היה חולה או

ד' כוסות של ישועה לעתיד לבוא, ה' מנת חלקי וכוסי, כוס ישועות אשא, תערוך לפני שולחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רזיה. כוס ישועות, כוס ישועה אין כתיב כאן, אלא כוס ישועות, חדא לימות המשיח ואחת לימות גוג. וכ"ה בירושלמי פסחים שם: כוס ישועות תריין. ובספר המנוחה על הרמב"ם גורס בירושלמי: כוס ישועות אשא שנים, אחד לימות המשיח ואחד לעוה"ב. ובמדרש תהלים מזמור יא—ה: וארבע כוסות של ישועה משקה לישראל כו' כוס ישועות, ישועה לא נאמר אלא ישועות לשון רבים. ושם מזמור ע"ה—ד: כוס ישועות אשא שנים, הרי ארבעה לטובה. ובלק"ט כאן: ישועות תרי הא ד' כוסות של ישועה. וכ"ה במנורת המאור אלנקוה ח"ב דף רסד. ובהמנהיג סי' נא.

ובפנים הבאתי מדרש שלשה וארבעה וכן במדרה"ג כאן מביא דרש לכוס רביעי מקרא (ישעי' סו, יא) למען תינקו ושבעתם משד תנחמיה ואין תנחומין אלא בכוס כענין שנאמר ולא ישקו אתכם כוס תנחומים. ומובא דרש זה גם בפירוש רבינו בחיי. מבואר לפי שיטה זו שר' יהושע בן לוי בב"ר לא הביא רמז רק על ג' כוסות ולא ניחא ליה לדרוש כוס ישועות שתיים משמע. ומהאי טעמא י"ל שרש"י פי' שכוס רביעי הוא כוס של ברכת המזון ולא צריך להביא עליו רמז. ומצינו כן מפורש במדרש חז"ל בפרקי משיח בבית המדרש ח"ג (מובא במנחת יהודה לב"ר שם): עד שמגיעים אצל דוד ונותנים בידיו ד' כוסות ואלו הם, ה' מנת חלקי וכוסי, כוסי רזיה, כוס ישועות אשא וכוס של ברכה. וזהו שכותב רש"י על דברי ריב"ל: ד' כוסות, שלשה כנגד שלשה כוסות (שנאמרו בפסוק זה) [בב"ר בפסוק] וכוס פרעה בידי וגו', ורביעי ברכת המזון. וחסרה המלה "בב"ר" ששם מבואר דרש זה של ריב"ל על ג' כוסות ובאופן זה דברי רש"י עולים יפה.

מישתמיט חד תנא ליתני לא יפחתו לו מד' כוסות של יין ר"ט אומר חמשה כו', וקיי"ל ד' כסי תקנו רבנן דרך חירות ולא חמשה. והנה מדברי הראשונים שהבאתי מהגהות מיימוני מוכח לכאורה כדברי הרמב"ן. אבל מדברי ספר האורה והרמב"ם מבואר ההיפך. והר"ן הביא גם דעת הרמב"ם וסיים: אי נמי דמצוה מן המובחר לשתות כוס ה' ולומר עליו הלל הגדול, וכך מטין דברי הרמב"ם בפ' אחרון מהל' חמץ ומצה ומבואר שהוא מכריע בין הרז"ה והרמב"ן. שר"ט אינו חולק על החכמים בעצם התקנה של ד' כוסות אלא שאומר למצוה מן המובחר ה'. ויש להביא ראיה לשיטת הרמב"ם בדברי ר"ט לא כמו שכתב הרמב"ן, מתשובת הגאונים, מובאה ברי"ף גיאנות ח"ב דף ק: ונשאל מרב האי אשכחנא למרנא סעדיה דאמר ומי שרוצה לשתות כוס ה' ולומר עליו הלל הגדול כו' ועכשיו אתו תלמידים לקמן כו' ונסבין כוס ה' ואומרים עליו הלל הגדול כו'. והשיב דבר מר רב סעדיה כך ומנהג שלכם יפה הוא אבל אנו לא נהגנו בכוס חמישי כל עיקר, ואיכא דרבנן דלא נטלין כוס חמישי. הרי מפורש שהתלמידים שנהגו למזוג כוס חמישי סברו שר' טרפון לשם מצוה קאמר ולא בא להתיר רק כשיש צורך לשתות בחולה וכדומה. וצ"ע שהרמב"ן כותב על הרז"ה: ולא ראה הלכות הרב יצחק בן גיא ז"ל וכו'. והרי מתשובת הגאונים שבר"ג מוכח כדברי הרז"ה. נמצא שיש כאן ארבע שיטות בדברי ר' טרפון. לפי גירסת הגאונים הר"ח, הרי"ף והרמב"ם, בגמ' כוס חמישי. א. שיטת ס' האורה והרז"ה שר"ט ס"ל שבעינן למצוה חמש כוסות. ב. שיטת הרמב"ן וש"ר שר' טרפון מדבר רק כשיש צורך לשתות כגון זקן או חולה צריך לומר עליו הלל הגדול. ג. שיטת הרמב"ם כפי פ"י הר"ן שר"ט למצוה מן המובחר קאמר אבל אינו חולק על עיקר התקנה של ד' כוסות. וכ"נ מדברי הגאונים. ד. שיטת רש"י וש"ר שגורסים כוס רביעי אין כאן שום שיטה לר"ט שיש כוס

אסטניס וצריך לשתות ימזוג כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול. ומבוא בתוס' פסחים קיז: עיי"ש מה שהקשו עליו. הרי מבואר שמפרשים דברי ר"ט בתור רשות אם הוא חולה וצריך לשתות. ובסידור רב סעדיה גאון בהגדה של פסח: והמוסיף מרצונו כוס חמישי יאמר עליו הודו. מלשונו: והמוסיף מרצונו, מוכח כפי' ר"י טוב עלם. וכן בספר הפרדס לרש"י סוף ענין פסח. ובסידור רש"י סי' שפ"ט ובמחזור ויטרי סי' ע"ב דף 286. ואם יש שם חולה שצריך לשתות מוגין כוס חמישי. וכן באור זרוע הלכות פסחים בסי' רנ"ו בפ"י להפיוט אלהי הרוחות לר' יוסף טוב עלם, שהביאו התוס' שם קיז: קמעה לשתות מים יכנס: ומתוך דברי הפייטן שלא הזכיר כוס חמישי רק ע"י אונס נראה שאין להוסיף על הכוסות בלא אונס וכן בתלמוד לא מצינו אך ד' כוסות.

ארבע שיטות בכוס חמישי
 סי' פ"ט: תנו רבנן חמישי גומרין עליו את ההלל דברי ר' טרפון כו' ואע"ג דבכל דוכתא לא אשכחן בתיקוני רבנן אלא ד' כוסות, מכל מקום כיון ששנינו בזה המשנה חיצונה כוס חמישי מתקנת רבנן הוא, מיהו לא חובה אלא רשות, ומשה"כ לא אדכרי אלא ארבע כוסות ומנהג דעלמא כרבי טרפון לומר עליו הלל הגדול. וכן מבואר ברמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"י שלר' טרפון כוס חמישי מצוה רק שאינה חובה. ומצוה לגבי חובה רשות קרי ליה, שכן כותב: ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות. וראיתי שדבר זה במחלוקת שנוי בין הרז"ה במאור והרמב"ן במלחמות. שהרז"ה מפרש שלר' טרפון יש מצוה למזוג ה' כוסות, והרמב"ן חולק עליו וכותב שכל הראשונים פירשו דארבע כוסות חובה כוס חמישי רשות אם רצה לשתות יקרא ואם לאו לא ישתה כו' ולא

המצוה הוא עושה מצוה מן המובחר לשם רמז אחר כשיטת ר"ט ואין זה סותר את הראשונות.

רמזים
יש להביא ראיה לשיטת הרז"ה מדברי הארחות חיים ח"א ל"ל לכוס חמישי פסח סי' י"ג כותב בשם הירוש': ור' טרפון היה מביא כוס חמישי כנגד והבאתי. וכ"ה בהגדה נוסח תימן, ראה בתר"ש בראשית מ, כט. ולפנינו בירושלמי ליתא, ובכתב"י ד מעין גנים: וכוס חמישי כנגד והבאתי. וכ"ה בכת"י רמזי ר"י, ובצדור המור פ' וישב. הרי מפורש שר' טרפון סובר שעיקר התקנה היתה חמש כוסות כנגד והבאתי.²

ויש להעיר שגם להדרש של ריב"ל בירושלמי כנגד ד' כוסות של פרעה יש לומר, שר"ט היה מביא כוס חמישי כנגד הכתוב כוס פעם חמישית בפרשה שם. וכן לפי הטעם המבואר כנגד שעבוד ד' מלכיות. מבואר בספר מעשה רוקח (סאניק) יז: מכאן ד' כוסות חובה חמישי רשות אם רוצה לשתות ישתה ואומר הלל הגדול ושותה. ואיכא דאמרי כנגד ד' גלויות וחמישי נגד ישועה. הרי מתאים דרש זה גם לשיטת ר"ט. ומפורש יותר דבר זה בכת"י רמזי ר' יואל: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי והבאתי חמש גאולות כתובות כאן, כנגד חמש מלכיות המשעבדות את ישראל: בבל, ומדי, ויון, ואדום, וגוג ומגוג. ובסגנון אחר בדרשת אבן שועיב וארא: ונרמזו בזו הפרשה בראש חמש גאולות והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, והבאתי, ולקחתי, כנגד ה' גלויות, מצרים ובבל ופרס ויון ואדום. הרי מפור' שדרשו כן ה' לשונות של גאולות וה' גלויות. זה כשיטת ר' טרפון

חמישי. וראה בטור או"ח ובב"י סי' תפ"א מ"ש בפירוש דברי רב עמרם גאון וצ"ע, וצ"ב מה שהרמ"א בשו"ע שם הכריע כשיטת הגהות מיימוני שהתירו רק במי שהוא אסטניס. וראה באוצר הגאונים פסחים קכו: שבישיבת סורא שתו ה' כוסות ובפומבדיתא רק ארבע.

טעם האוסרים
כוס חמישי
בהגהות מיימוני שם מביא: מצאתי בשם ר"י בר' יהודה מפי רבינו גרשם מאור הגולה שאינו אסור לשתות יין אלא בעודו יושב אל השלחן משום דנראה כמוסיף על הכוסות כו', נראה דלהא לא חיישינן ועוד מדשרו להוסיף חמישי שאינו חובה ע"כ. וכן בארחות חיים הל' ליל פסח סי' לה: וכתב הראב"ד הטעם (שלא ישתה אחרי כוס רביעי) לפי שאם ישתה אחר ד' כוסות לא יהיה ניכר שתייתן אם היא למצוה, או לא, ואם יצמא אחר ד' כוסות יש לו למזוג כוס חמישי, ולומר עליו הלל הגדול כו' וכוס זה אינו חובה כשאר כוסות. ויש להעיר על טעמו של רבינו גרשם משום דנראה כמוסיף על הכוסות כו' מהא דמבואר בתשובת הגאונים מובאים במגדל עז פ"ז מהל' לולב ה"ז וברמב"ם שם. שיותר להוסיף על מספר של שלשה בדי הדס ושני בדי ערבה (ושם ר' טרפון סובר שלשה הדסים כר"י ולא כר"ע שאומר הדס אחד וערבה אחת) משום נוי מצוה. ובהגהות מיימוני שם שבערבה עושים ע"א בדים לרמזו כמנין ע"א סנהדרין. וראה אוצר הגאונים סוכה לד ע"ב. ושיטת הראב"ד, והרמב"ם לאחר שחזר בו, שאפילו באתרוג ולולב אין שום פסול אם הוסיף, א"כ מזה יש להביא ראיה להשיטה הנ"ל שאין איסור משום תוספת על השיעור במצוה דרבנן. וטעמו של רגמ"ה יש לפרש משום שחכמים קבעו מספר ד' כוסות לרמזים שונים כמבואר לעיל ואם הוא מוסיף על המנין הרי מבטל את הרמזים. וטעם החולקים הוא שארבע כוסות הראשונות הוא שותה לשם הרמזים שאמרו חכמים וכשגמר עיקר

2) הגר"א כותב בפי' ההגדה: ומה שאמרו בכל מקום הרי מולקחתי הוא ט"ס בכל מקום דא"כ הוה ליה למיחשב ג"כ והבאתי, והייתי, אלא נראה כמ"ש וגאלתי הם שתיים דהיינו בורע נטויה ובשפטים גדולים. מסופקני מאד אם דברים אלו יצאו מידו של הגר"א כי ברור שאין כאן שום ט"ס שכן היא הגירסא בירושלמי וכת"י בביר וכן בכל הראשונים. ומה שהקשה מהבאתי, כבר נתבאר לעיל.

והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי והבאתי, כלומר שחייב אדם לגאול נפשו מארבעה טבעיים שנוצר מהם, ויתחבר במעלה חמישית שהיא מעלת נפשות הגלגלים שהוא כנגד חמש, שנ' ^{ויקח} בו והבאתי אתכם אל הארץ זו ארץ החיים, כמו שאמר דוד אתהלך לפני יי בארצות החיים. ובידיעת דבר זה יצא לחירות ויהיה עבד יי ולא עבד עבדים. ובאור ד' לשונות של גאולה בסגנון אחר כותב הרא"ה בארצות חיים הלכות פסח אות יג. כנגד ד' גאולות, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, ובאור הדבר כך הוא, שיש כאן ד' ענינים גדולים של גאולה, שעל כל א' לעצמו יש להרבות שבת והודאה אל השי"ת, הראשון הוא והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, שבתחלה לרוב סבל העבודה הקשה היה מספיק לנו אם יקל עלינו העבודה אפילו נשאר תחת ידו וממשלתו, ובוזה תהיה לנו גאולה אחת של והוצאתי, כלומר שהוציאנו מתחת העול הכבד, והוא יתעלה הוציאנו מתחת ידו וממשלתו ושחררנו מכל עבודתו וזהו לשון והצלתי שהיא גאולה שנייה, ואלו הוציאנו מתחת ידו וממשלתו ולא דכאם ולא הממם בשפטים גדולים וכו' וזהו לשון וגאלתי שהיא גאולה ג', ואלו עשה כל זה ולא הגיע לנו אלא לגופות בלבד דינו והוא ית' לקחנו לו לעם סגולה והותיר לנו שריד לנפש בתנו לנו את תורתו הנכבדת הוא גאולה רביעית באמרו ולקחתי אתכם לי לעם.

טעם חדש נראה לי להסביר טעמו של ר' לכוּם חמישי טרפון שמצריך כוס חמישי לשיטת הגאונים והרמב"ם והרז"ה, עפ"מ דמבואר בברכות מ"ב. ברך על היין שלפני המזון פוטר היין שלאחר המזון פירש"י: נוהגין היו להביא קודם אכילה כוס יין לשתות, ולאחר גמר סעודה יושבים ושותים והוא יין שלאחר המזון קודם ברכת המזון ע"כ. ושם בגמ' מב: בא להם יין בתוך המזון אם פוטר יין של אחר המזון, זה לשרות וזה לשתות, הרי מבואר שאז היה מנהגם של אנשים לשתות ג' כוסות

וכדעת הרז"ה. ומבואר ששלשה הטעמים העקריים שנאמרו לד' כוסות: כנגד ד' לשונות של גאולה; ד' כוסות אצל פרעה; ד' גלויות, יש להביאם גם לשיטת ר' טרפון שסובר ה' כוסות. ולשיטת הגאונים והרמב"ן י"ל לפי המבואר בהדר זקנים: פי' הקונטרס דאיכא ד' לישיני דגאולה, והבאתי לא קחשיב דאין זה לשון גאולה, ומ"מ סמך הוא לכוס חמישי דאמרינן אם חולה הוא או אסטניס לומר בחמישי הלל הגדול אם ישתנו. וכן בדעת זקנים: וכוס חמישי היינו למאן דצריך למשתיה הוא כנגד והבאתי שגם הוא גאולה כו'. הרי מבואר בדבריהם שוהבאתי הוא רק סמך להתיר כוס חמישי אם הוא חולה או אסטניס.

עוד רמז לכוּם חמישי ומצאתי בהגדה כמנהג תימן דף סו. מביא רמז חדש לכוס חמישי, ומבואר ג"כ הטעם שזה רשות ולא חובה וז"ל: אמרו חכמים חמשה כוסות של לילי הפסח רמז לחמשה דברים, כוס ראשון אומר עליו קדוש היום, כנגד המוח שיש בו השכל שהוא מקודש. כוס שני קורא עליו ההגדה, כנגד הלב שהוא מגיד דברי חכמה מפני שהוא משכן החכמה שנ(אמר) ולבי ראה הרבה חכמה ודעת. כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון, שהוא כנגד הכבד שיש בה נפש חיה שבה אוכל ושותה ומרגיש והוא המחלק המזון לגוף. כוס רביעי גומר עליו את ההלל, כנגד כל הגוף כולו שהוא משביח לאל שנ' כל עצמותי תאמרנה יי מי כמוך. כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול ששה ועשרים כמנין יהו' מנינו, והוא כנגד הדעה שבאדם שמשגיג בה ידיעת השם. וכוס זה רשות כלומר אם רצה אדם להשיג הברואים הנמצאים מאמתתו הרשות בידו: ותקנו אותו בסוף מפני שאין אומר אותו אלא בכרס מליאה ונפש שמחה. והוא דרך רמז כמו שאמרו אין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שמלא כריסו לחם ובשר והמשכילים יבינו. וזה שאמר כנגד הגאולות

שתיית היין הוא דבר הרגיל תמיד לא תקנו בו חכמים ברכה.

ד' כוסות מיין של שביעית בירושלמי שקלים פ"ג ה"ב, ושבת פ"ח ה"א מהו לצאת בין של שביעית, תני ר' הושעיא יוצאין ביין של שביעית. פי' בקרבן העדה שהשאלה היא אם יוצאין ד' כוסות של פסח ביין של שביעית משום שצריך לכם כמו גבי מצה. עי' פסחים לח. ומקשים עליו שהרי פירות שביעית אם אדם זוכה בהם מקרי לכם. ראה מה שכתב בחדושי רש"ש סוף פסחים. ובתקלין חדתינן מפרש שמירי ביין של שביעית לאחר הביעור שאסור בהנאה והשאלה היא מכיון שחייבו לעני למכור כסותו וכן לנשים החמירו כמו בעיקר מצוה. א"כ י"ל בכה"ג מצות לאו ליהנות ניתנו. ובספר כלי חמדה פ' וארא תמה עליו איך אפשר לומר בכה"ג מצות לא ליהנות ניתנו הרי ארבע כוסות ניתנו ליהנות ולשמוח בהם. ומפרש ששיטת הירושלמי שד' כוסות מן התורה, אע"פ שאמרו בירושלמי פסחים פ"י ה"א מניין לד' כוסות ובמפרשים שזה רק רמז, לדעתו יש להביא ראיה מירושלמי נזיר פ"ו ה"ה: בעי מימר בארבע כוסות של (מים או) יין. פירוש שנוירות חלה על דבר מצוה כדבר הרשות, כלומר שנוזיר אסור בד' כוסות וא"נ שמצות ד' כוסות רק מדרבנן א"כ בלא"ה חילה נזירות עליו, ומוכח שהירושלמי סובר שד' כוסות מן התורה. יש להעיר על דבריו, ממ"ש הר"י אבן גיאת בהל' פסחים שמביא הגירסא: ירושלמי, מניין לד' כוסות, "מן התורה" כו'. וכן הוא בבצל העיטור הל' מצה: ירושלמי, מניין לד' כוסות מן התורה. ובשאלתות פ' צו סי' עו. וארבע כוסות "מן התורה" מגלגל כנגד ארבע גאולות. אמנם ברור שבלשון זו "מן התורה" הכוונה רמז מן התורה, ולא שחיוב ד' כוסות מדאורייתא. וכמבואר בחז"ל בכ"מ שאמרו "מן התורה" ואינו רק רמז בעלמא. וכן כותב מפורש הרשב"ם בב"ב נח: על מה שאמרו בגמ'

יין בשעת סעודה ובפרט בסעודת שבת ויו"ט שקובעין על היין. א. לפני המזון ב. בתוך המזון. ג. אחרי המזון. והכל קודם ברכת המזון שהיה צריך כוס. ומצינו כן במדרש חז"ל בנספחים לסדר אליהו זוטא דף לב: אוכלין ושותין שלשה כוסות ואח"כ אומר מי מברך. ורמא"ש שם בפי' להגדה העיר מגמ' ברכות הנ"ל. וראה לעיל דף קט. בטעמו של ריבל כנגד ג' כוסות וד' של ברכת המזון. מטעם זה סובר רבי טרפון כדי לעשות היכר בשביל כל האנשים אפילו אלה שרגילים כל השנה בכוסות יין תקנו חכמים כוס חמישי. וגמצא לפי זה שמי שאינו רגיל כל השנה בשתיית כוסות של יין בשעת סעודה אין צורך בכוס חמישי. וראה כתובות ח: עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל. וברש"י וראשונים שם. ובמס' שמחות פי"ד.

ברכת המצות על ד' כוסות ועל פי סברא הנ"ל יש לתרץ הקושיא שהביא בספר אבודרהם ת"ל: יש שואלין מפני מה אין מברכין בא"ה אמ"ה אקב"ו לשתות ארבע כוסות כמו שמברכין על המרור שהוא מדבריהם בזמן הזה. ויש לומר היאך יברך לשתות ארבע כוסות, והרי יש כוס של קידוש שהוא מצווה בו ועומד. ואם תאמר יברך לשתות שלש כוסות הלא מחויב הוא בארבע כוסות הלכך לא אפשר. (וכ"ה בספר המנהיג) ועוד טעם אחר מפני שאין מברכין אלא על מצוה הנעשית בבת אחת בלא הפסק אבל ארבע כוסות יש הפסק בין כל אחת ואחת ואם שתאן בבת אחת לא יצא לכן אין מברכין עליהן אקב"ו ע"כ. ולפמ"ש לעיל מדברי רש"י הרי יש גם כוס של ברכת המזון שרגילים בו כל השנה. כן לפי המבואר שדרכם היה תמיד בכוסות יין בשעת הסעודה, אע"פ שנשתנו בפסח בכמה פרטים בשיעורם ושתייתם, וחיובם הוא כללי לכל האנשים אבל כיון שעצם